

Сергій СВИТЛЕНКО

ОСОБИСТІТЬ І ТВОРЧА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА М. П. КОВАЛЬСЬКОГО В ПРЕДМЕТНОМУ ПОЛІ ТЕОРІЇ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ

У статті проаналізовано життєвий шлях вченого і його багатогранну наукову спадщину в контексті предметного поля теорії історичного пізнання. Зроблено спробу розкрити глибину творчої лабораторії науковця і педагога, розширено горизонти розуміння особливостей будови нашої історіографічної традиції на особистісному рівні.

Ключові слова: вчений, історик, джерелознавство, історіографія, біографістика, археографія, історичне пізнання, пізнавальний потенціал, сімейні традиції, пізнавальний інтерес до минулого.

В статье проанализировано жизненный путь ученого и его многогранное научное наследие в контексте предметного поля теории исторического познания. Сделано попытку раскрыть глубину творческой лаборатории ученого и педагога, расширено горизонты понимания особенностей строения нашей историографической традиции на личностном уровне.

Ключевые слова: ученый, историк, источниковедение, историография, биографистика, археография, историческое познание, познавательный потенциал, семейные традиции, познавательный интерес к прошлому.

The article is about lifetime of the scholar, his versatile scientific works on the background of subject field of history perception. An attempt was made to uncover the depth of creativity to the scholar and teacher, to widen the horizons of cognition of peculiarities of our historiographical tradition structure on the individual level.

Key words: scholar, history source study, historiography,

biographia, archejgraphy, history perception, perceptional potential, family traditions, perceptional interest in past.

Виповнюється рівно рік, як українська історична наука знала тяжкої і непоправної втрати – не стало Миколи Павловича Ковальського – вченого широкого і насиченого творчого діапазону, справжнього майстра дидактики, енергійного й талановитого організатора, відповідального й компетентного керівника.

Життєвий і творчий шлях професора М.П. Ковальського, його дар багатогранного, щедрого таланту потребують на вдумливе і глибоке осмислення з погляду не тільки джерелознавства, історіографії, біографістики, а й філософсько-історичних дисциплін. У пропонованій доповіді поставимо завданням розглянути особистість і творчу спадщину М.П. Ковальського в контексті предметного поля теорії історичного пізнання, що вивчає процес історичного пізнання дійсності, тобто процес інтелектуальної діяльності людини, групи людей, суспільства з метою пізнання, усвідомлення і розуміння минулого і сучасного життя та прогнозування майбутнього руху суспільства [1, 97]. Осягнення процесу історичного пізнання дійсності визначним вченим дасть можливість проникнути у глибини творчої лабораторії науковця і педагога, а відтак мати більш повне уявлення про особливості будови нашої історіографічної традиції на особистісному рівні.

У проблемному полі теорії історичного пізнання чільне місце посідають такі аспекти, як постать науковця, зокрема передумови формування та складові його інтересів, творчий діапазон зацікавлень, мета, засоби, результати інтелектуальної діяльності тощо. Тож розглянемо вказане послідовно.

Першорядного значення набувають питання генезису пізнавального потенціалу вченого. Аналізуючи цей аспект з погляду на особистість професора М.П. Ковальського, є всі підстави вести мову про сприятливі корені гносеологічної діяльності вченого. По-перше, це обумовлено давніми сімейними традиціями. Адже дід Миколи Павловича – Олександр Васильович Кікець – належав до педагогів і навіть очолював двокласне училище у Шепетівці, мав друковані праці та зв'язки з різними науковими товариствами. Освітнянську традицію продовжила мати М.П. Ковальського – Лідія Олександрівна, яка вчителюва-

ла майже півстоліття. Батько – Павло Миколайович – походив із родини сільського священика, мав вищу юридичну освіту, певний час вчителював і все життя був творчою особистістю. І мати, і батько М.П. Ковальського зазнавали переслідувань з боку польського режиму, позбавлялися роботи. Дядько Миколи Павловича – Павло Миколайович – брав активну участь у політичній боротьбі, зокрема за часів Української національно-демократичної революції обирався членом Української Центральної Ради, працював у Генеральному секретаріаті. У 1930-х рр. він очолював Український Центральний комітет у Варшаві, а в 1944 р. загинув у концентраційному таборі [7, 29–30].

Така життєва й інтелектуальна активність, обдарованість і по материнській, і по батьківській лінії родоводу безсумнівно заклала міцні генетичні підвалини пізнавального потенціалу М.П. Ковальського. Жорстокі життєві випробування, які випадали на долю родини, найближчих до Миколи Павловича людей, напевно, на підсвідомому рівні пробуджували у нього інтерес до минулого, зароджували прагнення знати історію, розібратися в причинах і наслідках, можливо спочатку на мікроісторичному, сімейному рівні.

Цікаво, що сам Микола Павлович, з одного боку, заперечував будь-який вплив батьків у процесі зацікавлення історією, а з іншого, – підтверджував величезний вплив матері-вчительки в загальній життєвій і професійній орієнтації на вчительську працю, згадував, як мати читала йому вголос М.В. Гоголя, в тому числі “Тараса Бульбу” [4, 21].

Витоки пізнавального інтересу до минулого пояснюються не тільки родинним чинником. Цілком можна погодитися з О.А. Удодом, який звернув увагу на такий фактор, як “історична атмосфера місця його дитинства і юності”. Як відомо, народився М.П. Ковальський 19 березня 1929 р. у волинському селі, а незабаром, у 1936 р. Ковальські переїхали до Острога – стародавнього волинського міста, в якому панував дух історичної минувшини. Тамтешня культура невеликого провінційного містечка, мальовнича природа та неповторні середньовічні пам’ятки архітектури, музейні реліквії – все це справило сильний вплив на свідомість Миколи в дитинстві та юності, зумовило його зацікавленість історією Середньовіччя [7, 30; 4, 21].

Як визнавав сам М.П. Ковальський, йому ще у школі по-везло на вчителів, наставників. Особливу роль у прищепленні

інтересу до історичних знань відіграли археолог і краєзнавець Й.В. Новицький, історики Т.О. Папашика, А.Й. Марусина. Їхня любов до пізнання минулого сприяла самовдосконаленню Миколи Павловича його першим самостійним зацікавленням у справі систематизації історичних матеріалів із польської преси та енциклопедій, що знайшло вияв у створенні хронологічних таблиць про діяльність політичних діячів, глав держав. Прикметно, що ця пізнавальна робота, яка розпочалася ще в 1937–1938 рр., тривала у 1942–1947 рр. і аж до 1962р., а її результати були частково опубліковані в 1978 і 1980 рр. [4, 21, 22; 7, 30].

Усе це свідчить, що вже в юності у Миколи Павловича сформувався стійкий інтерес до самостійної аналітичної діяльності, який підтримувався впродовж десятиліть. Майбутній вчений-історик навчався тільки на відмінно, зокрема отримав золоту медаль учня Острозької середньої школи № 1 та відзнаку випускника Острозького педагогічного училища. У цей час остаточно визначився його життєвий вибір.

У 1947 р. М. П. Ковальський здобув кваліфікацію учителя початкової школи, але продовжив навчання, вступивши того ж року на денне відділення історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка. Вирішальну роль у визначенні напрямку його наукової діяльності відіграли лекції з джерелознавства історії стародавньої Греції та Риму професора І.І. Вейцківського та рекомендації щодо тем дипломної роботи і кандидатської дисертації відомого знавця історії Росії та України XVI–XIX ст. Г.Ю. Гербільського. На наш погляд, одним із додаткових чинників того, що М.П. Ковальський зупинився саме на польсько-литовському періоді української історії стало його формування як дослідника в середовищі “мовної поліфонії”, яка дозволила вільно володіти українською, російською та польською мовами і проникнути не лише у глибини змісту джерел та літератури, а й усвідомити національний менталітет, своєрідність мислення істориків різних наукових шкіл [6, 7–8, 17; 4, 20, 23].

Серед чинників, що обумовлювали формування М.П. Ковальського як історика були не тільки позитивні. Студентські роки Миколи Павловича прийшлися на складний у соціальному й ідеологічному планах повоєнний період. Труднощі відбудови помножилися на непросту суспільну атмосферу доби сталінщини, яка характеризувалася “ждановщиною”, репресіями проти

інтелігенції, студентства, активним рухом опору щодо політики більшовизму в Західній Україні.

Ця хвиля певною мірою зачепила й М.П. Ковальського. У 1950 р., будучи відмінником навчання, з “морально-етичних” та “методологічних” міркувань, а іншими словами через обстановку “насадження енкаведізму, сексотства, зрадництва” серед західноукраїнської молоді у вузах Львова, він був змушений перевестися на заочне відділення і розпочати трудову діяльність учителем в острозьких школах. Щоправда, це не завадило успішно завершити навчання. У 1952 р. М. П. Ковальський закінчив історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка, отримавши диплом з відзнакою [6, 17; 5, 116; 4, 23].

Зміни, що поступово відбувалися в країні після смерті Й. В. Сталіна, відкрили перспективу подальшого професійного зростання Миколи Павловича. Вже у 1953 р. він став аспірантом кафедри історії СРСР рідного вузу. Цей період цікавий з погляду вивчення співвідношення схильності інтересів молодого вченого і соціальної, ідеологічної зумовленості творчості. Обираючи тему кандидатської дисертації, Микола Павлович не міг не враховувати дух тодішнього часу, і це знайшло відображення в темі “Зв’язки західноукраїнських земель з Російською державою (друга половина XVI – XVII ст.)” [6, 24]. Водночас не можна не звернути увагу на те, що предметом вибору молодого науковця стала не кон’юнктурна історико-партійна тема новітньої доби, а сюжет з історії українського пізнього середньовіччя та початків ранньомодерної історії. Симптоматично, що саме ці періоди вирізнялися піднесенням українського національно-культурного життя, помітною активізацією боротьби українства за соціальне й національне визволення.

Процес історичного пізнання науковцем має свою внутрішню структуру, що знаходить виявлення у періодизації творчості дослідника. М.П. Ковальський диференціював власну творчу працю на певні етапи, або періоди [4, 15]. З урахуванням його власного бачення, але з певними доповненнями, можна вести мову про такі етапи творчої діяльності вченого: I етап – львівський, який поєднує два внутрішніх періоди – аспірантуру і публікації з тематики кандидатської дисертації – 1956–1958 рр. та наукову роботу в Українському Державному музеї етнографії та художніх промислів АН УРСР – 1959–1963 рр.; II

етап – дніпропетровський, що поділяється на період науково-педагогічної роботи спочатку доцентом, а згодом деканом Криворізького загальнонаукового факультету Дніпропетровського державного університету – 1963–1967 рр.; період роботи на історико-філологічному, згодом історичному факультеті ДДУ, зокрема на кафедрі історії СРСР та УРСР – 1967–1972 рр. та на кафедрі історіографії та джерелознавства 1972–1994 рр.; III етап – острозький, що охоплює проміжок часу науково-педагогічної діяльності вченого в Національному університеті “Остроцька академія” – від 1994 р. до 2006 р. [4, 15; 5, 116; 7, 34–35].

На думку самого Миколи Павловича, “найбільш насиченим, а може і плідним” був час роботи у Дніпропетровському державному університеті [4, 15]. І з цим не можна не погодитися. Саме в цей час повною мірою розкрився педагогічний та організаторський талант, великий науковий потенціал М. П. Ковальського, який став доктором історичних наук, професором (1985 р.), працював завідувачем кафедри історіографії та джерелознавства (1978–1994 рр.), деканом історико-філологічного факультету та деканом факультету заочного навчання в ДДУ [5, 116; 3, 32]. Особливістю творчого стилю М.П. Ковальського було органічне поєднання наукової, педагогічної, адміністративно-організаційної та громадської діяльності.

Важливими проблемами в межах предметного поля теорії історичного пізнання є такі, що розкривають співвідношення емпіричного та теоретичного, науковість та істинність доробку вченого. З погляду на ці означені аспекти варто зазначити, що М.П. Ковальському була притаманна схильність до широкої і тривалої евристичної діяльності в архівосховищах та бібліотеках, у процесі якої науковець часто виступав першопрохідцем і, як писала Л. Гісцова, попри негласну заборону на поглиблене вивчення історії України, “зміг реалізувати свій науковий потенціал саме в тематиці середньовічної історії України” [2, 35].

Численні праці М.П. Ковальського, написані на архівних джерелах, стали солідним внеском не тільки у прикладне, а й теоретичне джерелознавство. Суттєво важливо, що в процесі опрацювання цього значною мірою маловідомого, а часто і введеного вперше до наукового обігу матеріалу, дослідник розробляв питання його класифікації, наукової критики, виявляв ступінь їхньої репрезентативності, достовірності та автентичності, адекватності джерел реальній дійсності [2, 33–35].

Метою цього пізнавального процесу було відновлення на основі аналізу і синтезу великого корпусу різноманітних джерел максимально вірогідної та репрезентативної структури історії України XVI–XVII ст. Засобами цієї діяльності були такі, як написання наукових статей, археографічних публікацій, навчальних посібників, а фактично монографій, підготовка доповідей на різноманітних наукових конференціях, захист двох дисертацій, читання вузівських лекційних курсів, популяризація історичних знань тощо.

Результатом цієї емпіричної та теоретичної діяльності М.П. Ковальським стало написання понад 500 друкованих праць, відкриття нового науково-дослідного напрямку з джерелознавства історії України XVI–XVII ст. та започаткування і становлення дніпропетровської наукової школи в царині українського джерелознавства. Слід відмітити надзвичайно широкий діапазон наукових уподобань знаного дослідника, який крім основних сюжетів джерелознавчого характеру, цікавився історією друкарства в Україні, історичною бібліографією, музеєзнавством, археографією, спеціальними історичними дисциплінами [6, 24–72; 5, 116].

Праці вченого вирізнялися науковою новизною, багатством фактичного матеріалу, скурпульозним аналізом, вірогідними висновками й узагальненнями. Ім’я М.П. Ковальського добре знали далеко за межами України, про що свідчить низка рецензій на праці Миколи Павловича [6, 100–102].

Як дослідник та організатор вищої історичної освіти і науки М. П. Ковальський перебував у постійному пошуку нового. Напевно, це стало однією з причин його переїзду в 1994 р. із Дніпропетровська до Острога, де відновлювалася Острозька Академія. Повернувшись до рідного міста, Микола Павлович активно працював проректором з наукової роботи, започаткував й очолив кафедру історії та культурології, ініціював численні починання [6, 14 – 15].

Таким чином, вивчення особистості та творчої спадщини професора М.П. Ковальського з погляду предметного поля теорії історичного пізнання представляється вельми перспективним напрямом досліджень, яке сприятиме більш глибокому теоретичному осягненню особливостей постаті та діяльності вченого, встановленню й обґрунтуванню його помітної ролі у розвитку української національної історичної науки та освіти.

Джерела та література:

1. Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики / Генадій Бондаренко. – Луцьк, 1998.

2. Гісцова Л. Микола Павлович Ковальський як дослідник документів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві / Л. Гісцова // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк, 1999.

3. Зав'ялов А. Николай Павлович Ковальский: педагог, исследователь, патриот / Зав'ялов А. // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк, 1999.

4. Ковальський М.П. Історик і історіографія / Микола Павлович Ковальський // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип. I: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ, 1997.

5. Ковальський Микола Павлович // Професори Дніпропетровського національного університету: Біографічний довідник / Голова редкол. проф. М. В. Поляков. – Дніпропетровськ, 2003.

6. Ковальський Микола Павлович: Матеріали до біобіографії / За ред. проф. І. Пасічника; з передмовою проф. Л. Винара і вступ. ст. А. Атаманенко. – Острог, 2002.

7. Удод О.А. Історик: духовність, праця, самовідданість (До 40-річчя наукової діяльності М.П. Ковальського) / Олексій Андрійович Удод // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип. I: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ, 1997.